

УДК 904(477.84-223аздрість)

Капуста А. І.,
краєзнавець,
керівник туристично-краєзнавчих гуртків
Микулинецький центр дітей та юнацтва
сmt. Микулинці
e-mail: kapustaandriy@gmail.com

КАМ'ЯНА СТЕЛА ІЗ с. ЗАЗДРІСТЬ

Село Заздрість (зараз у складі Микулинецької селищної громади, що на Тернопільщині) ввійшло в історію України як батьківщина *Патріарха та Кардинала Йосипа Сліпого*. Проте, мало кому відомо, що знайдений на околиці села кам'яний стовп, названий Заздрістьською стелою, забезпечив Заздрості місце в світовій історії. Знаки, викарбувані на загадковій стелі ввійшли у хрестоматії з історії індо-європейських кочівників.

На цю кам'яну стелу із нанесеними на ній дивними і таємничими знаками, під час польових робіт осінню 1904 року, потрапили місцеві селяни на північно-західній околиці Заздрості (Іл. 1). Знахідка зацікавила місцевого старосту – *п. Крушинського*, тому невдовзі про дивний артефакт дізнається молодий археолог і консерватор пам'яток старовини – *Богдан Януш*. Він особисто оглянув знайдений камінь, який було перенесено з поля і встановлено в центрі села поблизу місцевого греко-католицького храму. Із слів першого дослідника загадкового каменя, дізнаємось, що про існування кам'яного стовпа місцевим жителям було відомо задовго до 1904 року: *«Завдяки помочи д-ра Брудзінського з Микулинець мав я нагоду в місяці серпні 1906 р. побачити величезний камінь з цікавими знаками, що перед кільканацять роками побачив в землі один селянин, орючи в сім місци. В степах варваринських, названих так від села Варваринців, на ниві «Шляхотчизна», на ґрунтах села Заздрости, тербовельського повіта, лежав сей камінь довгий час, лиш дещо відслонений, так що знаків на ній не було зовсім видно. Зайнтересоване ним було велике як раз тому, що в найближшій околиці нема зовсім каменя, а він, як можна було надіятися, доходив великих розмірів. Тамошній староста п. Крушинський велів в зимі 1904 р.*

в місяці жовтні відкопати цілий камінь і перевезти його на осібних до того споряджених санях до села. Вісімнадцять коний перевезли величезний тягар до села, причім трапилось, що по дорозі пукли сані й аж по стягненню їх залізними обручами перевезено камінь до села і полишено перед церквою. Величезний сей моноліт став ся відразу предметом подиву селян. Вони зараз доробили до нього казку про велитнів, що мали його принести з над ріки, віддаленої яких вісім кільометрів, де можна дістати каміня. Завдяки тому він в великій пошані і не треба боятися щоби його хто знищив...» [4, с. 125].

Так розпочалась історія унікальної кам'яної знахідки, яка в наукових виданнях та монографіях в різний час називатиметься межовим власницьким стовпом або стелою, монолітом, надгробним пам'ятником і, навіть, ідолом. Чим, насправді, був камінь із Заздрості? Богдан Януш першим із науковців дослідив його. Опис, обміри та зарисовки стели, здійсненні вченим, стали основою для усіх наступних дослідників (Іл. 2а).

Обміри засвідчили, що довжина кам'яного стовпа становила 5,05 м, ширина змінювалась від 1 до 1,2 м. Товщина об'єкта теж була різною – від 18 см і до 1 м в нижній частині, яка була закопана в ґрунт. Про це свідчили її груба обробка та масивність. Верхня лицева частина стели була старанно обтесана і відшліфована. Тут було викарбовано два знаки. Один у вигляді кола з вилкоподібною фігурою зверху: (пригадує два еліпсоваті, получені з собою просто, колісцята, з котрих горішнє, з більшим діаметром 19 см., видко отверте, а оба його кінці відкинєні, одно назад, друге до середини. Долішнє колісце, як би примощене, має в діаметрі 16 см. Часть його, означена на рисунку точками, на камени не виразна, так що колісце можна вважати замкненим або отвертим. Проста лінії, що лучить сі дві частини, довга на 9 см.) [4, с. 127]. Інший знак нагадував перший, лише основа була у вигляді півмісяця: (зложений також із двох менше-більше круглястих ліній. Горішня частина творить колесо в горі перерване, з кінцями вигнутими назад і пригадує свій видом підкову. Діаметр його 9 см., а лінія, що лучить його з долішною частиною, довга на 7 см. Долішня ся частина з діаметром 19 см. подібна до переверненої букви С). На стовпі було знайдено ще третій знак, який мав вигляд перевернутої догори літери «К». Розташовувався він

з правого боку стели (відносно інших знаків) та зберігся в чудовому стані. Богдан Януш зауважив: «в його лініях можна почислити майже всі вдарення долота різбляра» [4, с. 127].

Лінії врізаного рельєфу в перерізі були напівкруглі і заглиблені до 0,5 см. Ширина різьби усіх трьох знаків була однаковою – 1 см. Висота вилкоподібних знаків – 24 і 40 см. «К»-подібний знак був значно дрібнішим – усього 6 см [4, с. 125–127].

Коли було зроблено згадані знаки, хто їх залишив і з якою метою – такий виклик постав перед Янушем. І молодий вчений висловив припущення, що ймовірно призначення стели – пограничний знак або надгробний камінь. Своє припущення щодо другого твердження дослідник аргументував тим фактом, що, мовляв, під час викопування стели з ґрунту, було знайдено розбиту глиняну посудину з дрібними кістками і зубами якогось дикого звіряти. За свідченням Януша, посудину було виготовлено на гончарному крузі без будь-якого орнаменту [4, с. 128]. В пізніших згадках про дослідження стели із Заздрості Б. Янушем, з'явилися твердження, що археолог, на основі знайденої біля стовпа кераміки, висловив здогад про готське походження рун [2, с. 5]. Проте, це не відповідає дійсності – Януш таких висновків не робив – вони «на совісті» пізніших коментаторів.

Якщо порівняти 24 знаки готського рунічного письма із округлими формами знаків Заздрістського каменя, то не помітно жодних збігів. Можливо, на твердження про готське походження стели мала вплив тогочасна мода на руни – готські і слов'янські? Тим більше, в німецькомовній Австро-Угорській імперії всебічну підтримку отримували дослідження з германістики. Саме в кінці XIX – на поч. XX ст. в Європі був бум знахідок артефактів із рунічними написами...

Підсумовуючи своє повідомлення про знахідку каменя із знаками, Б. Януш зауважив, що на північний-захід від Заздрості, в полі, поблизу фільварку, стоїть могила, названа в народі *Галицька* [6]. Місцеві селяни оповідали, що тут похована якась княгиня Єлена, котра загинула в битві з татарами. В різний час на території могили (ймовірно, у вигляді кургану), було знайдено численні старинності, котрі зберігаються (станом на 1906 рік) в збірці д-ра *Ольпінського* в Теревовлі, що разом з п *Крушиньским* громадають численні викопані в околиці

предмети [4, с. 128]. Нажаль, про колекції старожитностей панів Ольпінського та Крушинського не вдалось знайти ніяких відомостей. Вірогідно, їх слід пропав в лихолітті двох світових воєн.

Вже в 1967 році археолог *Віктор Драчук* на основі порівняння знаків Заздрістьського каменя із іншими знаками, вирізаними на кам'яних стелах сарматами, довів їх подібність та, в окремих випадках, виявив тотожність. Це дозволило датувати стелу із Заздрості II–III ст. [3, с. 243]. Також дослідник обґрунтовано довів, що знаки на Заздрістьському стовпі є сарматськими власницькими тамгами, якими цей кочовий народ позначав межі своїх володінь, зокрема, володінь окремих родів (Іл. 2 а,б). Версія Б. Януша, що камінь міг бути надгробним пам'ятником була заперечена, тому що усі відомі надгробки того часу були значно менших розмірів, а версію про пограничний стовп поставлено під сумнів, бо в сарматів не було держави, отже, не було кордонів. Висновок Драчука наступний – Заздрістьський стовп, ймовірно, був символом влади сарматських племен над оточуючою територією, а знаки належали вождям. Можливо, стелу поставили алани в кін. II ст., коли вони об'єднались у могутній військовий союз, котрий посів лідируюче положення серед інших сарматських племен.

Знаки ж могли належати як вождям, які очолювали аланське об'єднання, так і племенам, котрі займали керівне положення у військовому союзі. Якщо припустити, що знаки належали вождям, то їх кількість, різні розміри і стилістика нанесення пояснювались зміною вождів, бо набагато легше вирізати новий знак поряд старого, а не витесувати новий камінь.

Підсумовуючи, основні висновки Драчука були наступні:

1. Пам'ятка датується II – III ст. і є символом влади.
2. Знаки, вирізані на камені є сарматськими. Вони належали, ймовірно, аланському політичному об'єднанню, яке виникло в кін. II ст. та слугували особистими, родовими чи племінними тамгами [3, с. 244].

Через кілька десятків років висновки Драчука підтвердив історик та археолог *Микола Бандрівський*, який помітив подібність знаків із Заздрості із родовими знаками боспорських царів *Савромата II* (174/175–210/211) і *Рескупоріда III* (210/211–227/228), котрі, ймовірно, були вихідцями із сарматської знаті [1].

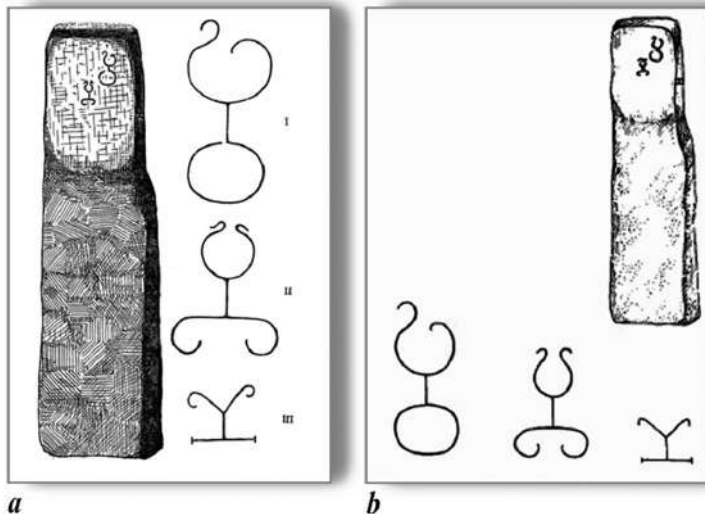
М. Бандрівський ствердив, що обидва боспорських царі мали знак, на якому верхня іменна частина мала вигляд типової сарматської тамги – кола з вилкоподібною фігурою із завитками на кінцях. Верхня ж частина тризубця, яка символізувала ім'я володаря, на знаках Савромата та Рескупоріда є ідентичною знакам на стелі із Заздрості, що дає підстави датувати її рубежем або першими десятиліттями III ст. Отож, зображення на стелі із Заздрості, яка могла бути встановлена як пограничний знак, міг викарбувати один із місцевих сарматських володарів, що був споріднений з династіями Боспорського царства або ж його військовий союзник [5].

Стела пережила лихоліття Першої світової війни, коли майже все село було спалене. Ще у 30-х рр. цей пам'ятник шанобливо оберігався заздростянами. Лише після Другої світової війни, із встановленням радянської окупаційної влади, цей камінь почав «муляти очі» місцевим комуністам. Його розбили на кілька кусків та використали для підмостки дороги, яку згодом покрили асфальтом. В такий спосіб було знищено безцінну дохристиянську пам'ятку поч. I тис., якою б вважала за честь володіти будь-яка європейська країна.

Іл. 1. Село Заздрість з околицями на карті Europe in the XIX. Century (with the Third Military Survey).

Колом виділено територію на північний захід від села, звідки в 1904 році було перевезено кам'яну сарматську стелу

Іл. 2. Зображення Заздриської стели та знаків, викарбуваних на ній.

а. Ілюстрація Б. Януша із статті «Камінь з загадковими знаками в с. Заздрости (Теребовельського пов.)», опублікованій у 1908 році в Записках наукового товариства імені Шевченка.

б. Фрагмент ілюстрації В. Драчука із статті 1967 року «Стела со знаками из Теребовельщины»

Список використаних джерел та літератури:

1. Бандрівський М. С. Сварожі лики (археологічно-релігієзнавчі нариси з історії Західної України). Львів, 1992. 102 с.
2. Веремчук І. І. Історія та культурні пам'ятки села Заздрість. 2014. URL: <https://www.slideshare.net>.
3. Драчук В. С. Стела со знаками из Теребовельщины. *Советская археология*, 2 т. «Наука», 1967. С. 243–244.
4. Януш Б. Камінь з загадковими знаками в с. Заздрости (Теребовельського пов.). *Записки наукового товариства імені Шевченка*, 80, VI, 1907. С. 125–128.
5. Чи були сармати на Тернопільщині? *Інтернет-ресурс «Погляд»*. 11. 01. 2021. URL: <https://www.poglyad.te.ua>.
6. Europe in the XIX. Century (with the Third Military Survey). URL: maps.arkanum.com.